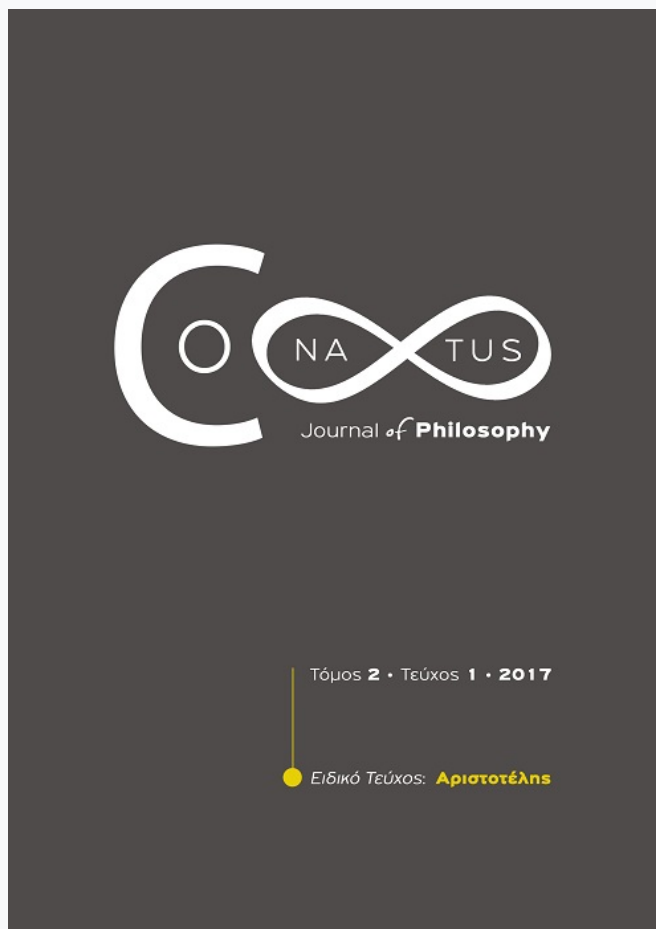

Conatus - Journal of Philosophy

Vol 2, No 1 (2017)

Conatus - Journal of Philosophy SI: Aristotle

The Moral Status of Slavery in Aristotle's Politics

Nikos Kosmadakis

doi: [10.12681/conatus.16033](https://doi.org/10.12681/conatus.16033)

Copyright © 2018, Nikos Kosmadakis

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Kosmadakis, N. (2018). The Moral Status of Slavery in Aristotle's Politics. *Conatus - Journal of Philosophy*, 2(1), 45–56. <https://doi.org/10.12681/conatus.16033>

Το ηθικό καθεστώς της δουλείας στα Πολιτικά του Αριστοτέλη

Νίκος Κοσμαδάκης

Πανεπιστήμιο Κρήτης

E-mail address: nikosmadakis@gmail.com

Περίληψη

Ο Αριστοτέλης είναι ο πρώτος φιλόσοφος που δίνει μια σαφή εικόνα για τον φύσει δούλο στα Πολιτικά. Ο Αριστοτέλης έχει κατηγορηθεί σήμερα πως ενθάρρυνε την αντίληψη πως οι δούλοι δεν είναι δεκτικοί ηθικής τελείωσης, αλλά και πως ιεραρχεί την ανθρώπινη ύπαρξη. Ο ίδιος, όμως, κινείται με γνώμονα το «ἀρχειν-ἀρχεσθαι», διατυπώνοντας τη θεώρησή του για το συγκεκριμένο θεσμό, πάνω στον οποίο οικοδομεί την τελεολογική αντίληψη που είχε για τον κόσμο. Πίστευε πως κάθε γεγονός στον κόσμο είναι συνδεδεμένο με κάποιο σκοπό (τέλος). Θεωρούσε πως η σχέση εξουσιάζοντος-εξουσιαζόμενου είναι μια σχέση που αποβλέπει στο αμοιβαίο συμφέρον και δεν υπάρχει κάποια μορφή εκμετάλλευσης. Ο Αριστοτέλης είναι εκείνος που συστηματοποιεί στο γραπτό του λόγο την έννοια του φύσει δούλου, σε ποιο βαθμό έχει αναπτύξει την έλλογη δύναμή του και γιατί η σχέση κυρίου-δούλου είναι αναγκαία για την επιβίωση και των δύο.

Η δουλεία αποτέλεσε μια ιστορική πραγματικότητα για την πόλη-κράτος της Αθήνας.¹ Οι δούλοι συνιστούσαν θεσμό της οικονομίας της πόλης-κράτους, ενώ δεν είχαν καμία πολιτική υπόσταση.² Το ζήτημα της δουλείας αποτέλεσε ένα αμφιλεγόμενο ζήτημα μεταξύ στοχαστών και φιλοσόφων της αρχαιότητας, ενώ λίγοι ήταν εκείνοι που αναφέρονταν στη σχέση άρχοντος-αρχομένου.

Στην Νεωτερικότητα η δουλεία συνδέθηκε με την ανθρώπινη αξία, ενώ απασχόλησε πολιτικούς φιλοσόφους, όπως τον Locke και τον Rousseau. Σήμερα, θεωρούμε πως τα σύγχρονα δημοκρατικά κράτη έχουν θεσπίσει μια σειρά συνταγματικών διατάξεων που μας επιτρέπουν να μιλάμε για την κατάργηση αυτού του θεσμού. Οι εγγενείς αξί-

¹ Μ. Μ. Austin και Ρ. Vidal-Naquet, *Οικονομία και Κοινωνία στην Αρχαία Ελλάδα*, μετάφραση Τ. Κουκολιός (Αθήνα: Δαίδαλος-Ι. Ζαχαρόπουλος, 1998).

² Π. Κουφοπούλου, «Η κατ' Αριστοτέλη Πολιτική Ισότητα και Δικαιοσύνη και τα Προβλήματα της Σύγχρονης Κοινωνίας». Στο *Πρακτικά Γ' Διεθνούς Συνεδρίου Αριστοτελικής Φιλοσοφίας* (Αθήνα: Εταιρεία Αριστοτελικών Μελετών Το Λύκειον, 2000), 347.

ες της δημοκρατικής διαδικασίας (ελευθερία και ισότητα) κατήργησαν τις ανθρωπίνες ιεραρχίες.

Στην αρχαιότητα, ο Αριστοτέλης είναι ο πρώτος που δίνει ένα σαφές πλαίσιο και μια συνολική εικόνα πάνω στην οποία οικοδομεί τη σκέψη του για τον φύσει δούλο στα *Πολιτικά*.

Οι σύγχρονες αντιλήψεις αποδοκιμάζουν τον δουλοκτητικό θεσμό και κατακρίνουν τις ιδέες της αρχαίας Αθήνας η οποία υιοθέτησε ένα μοντέλο που βασίστηκε στην ενασχόληση των πολιτών με την δημόσια ζωή, ενώ οι δούλοι ήταν γεωργοί, αγρότες, κατασκευαστές για τον οίκο των ελεύθερων ανθρώπων.

Ο σύγχρονος κόσμος αποδοκιμάζει τη δουλεία, γιατί τη θεωρεί αντιδημοκρατικό θεσμό, που ενθαρρύνει τους ελεύθερους άνδρες να συμπεριφέρονται σε ανθρώπους σα να ήταν απλά εργαλεία που ο λόγος ύπαρξής τους είναι η εκπλήρωση των αναγκών του άρχοντος. Η μετατροπή του ανθρώπου σε κτήμα είναι εκείνο που κάνει τη δουλεία αποκρουστική στις μέρες μας, αλλά και εκείνο το χαρακτηριστικό που απέδωσαν φιλόσοφοι και στοχαστές της Νεωτερικής Εποχής ως τη μελανή κηλίδα της Δημοκρατίας στην αρχαία Ελλάδα.

Ο Αριστοτέλης δεν ξεφεύγει από την κριτική αυτή, καθώς θεωρείται πως ενθάρρυνε την αντίληψη ότι οι δούλοι δεν είναι δεκτικοί ηθικής τελείωσης αλλά και της ιεράρχησης ανάμεσα στους ανθρώπους. Με γνώμονα το «άρχειν» και το «άρχεσθαι» διατυπώνει τη θεώρησή του για τον συγκεκριμένο θεσμό, στηριζόμενος πάνω στην τελεολογική αντίληψη που είχε για τον κόσμο.

Πίστευε πως κάθε γεγονός στον κόσμο είναι συνδεδεμένο με κάποιο σκοπό (τέλος). Έτσι, θεωρούσε πως η σχέση εξουσιάζοντος-εξουσιαζόμενου είναι μια σχέση που αποβλέπει στο αμοιβαίο συμφέρον. Είναι απαραίτητη και δεν έχει σχέση με κάποιο είδος εκμετάλλευσης.

I. Πόλις: Η τέλεια κοινωνία

Ο Αριστοτέλης οικοδομεί την πολιτική του σκέψη πάνω στην πόλη-κράτος. Η πόλη-κράτος αποτελεί την τελειότερη μορφή κοινωνικής συνύπαρξης.³ Ήταν ένα «όλον», που συνίστατο από κώμες. Η κώμη είναι οικογενειακή αποικία, μια φυσική επέκταση της οικογένειας. Ο οίκος είναι η πρώτη κοινωνική ομάδα, καθώς συγκροτείται τόσο από την ανάγκη τεκνοποίησης όσο και από την ανάγκη αυτοσυντήρησης.

Η πόλις είναι ένα όλον, που συγκροτείται από μέρη. Είναι η ύψιστη μορφή κοινωνίας, καθώς δεν υπερέχει μόνο αριθμητικά από τις διά-

³ J. Coleman, *Ιστορία της Πολιτικής Σκέψης*, μετάφραση Γ. Χρησιτίδης (Αθήνα: Κριτική, 2004), 384-386.

φορες άλλες μορφές κοινωνικής συμβίωσης, αλλά θέτει ως στόχο, το ύψιστο αγαθό: τη συλλογική ευδαιμονία.

Η ευδαιμονία παρουσιάζεται ως ο υπέρτατος σκοπός στον Αριστοτέλη, προς την οποία κατευθύνει μόνο η πόλη-κράτος τους πολίτες της. Η ευδαιμονία είναι εφικτή στο πλαίσιο της πόλης-κράτους και μπορεί να νοηθεί τόσο συλλογικά όσο και ατομικά. Η ευδαιμονία είναι το αποτέλεσμα της απόλυτης ανεξαρτησίας, της αυτάρκειας.

II. Δούλος και εξουσιαζόμενος

Ο Αριστοτέλης αναφέρει:

«Ό,τι μπορεί και προβλέπει με τη διάνοια είναι από τη φύση του κυρίαρχο και δεσπόζον, ενώ το άλλο, που μπορεί να εκτελεί με το σώμα, είναι εξουσιαζόμενο και από τη φύση του υπόδουλο. Γι' αυτό συμπιπτουν τα συμφέροντα κυρίου και δούλου. Η φύση λοιπόν έχει καθορίσει τον προορισμό της γυναίκας και του δούλου...»⁴

Στην αναφορά αυτή του Αριστοτέλη φαίνεται η τελεολογική σκέψη που τον διακατέχει. Η φυσική τάξη έχει διαμορφώσει δύο κατηγορίες ανθρώπων, εκείνους που προορίζονται να άρχουν και εκείνους που θα εξουσιάζονται. Ο Αριστοτέλης τοποθετεί ως κριτήριο διάκρισης ανάμεσα στους ανθρώπους τις νοητικές ικανότητες (*διάνοιαν*).

Ο δούλος δεν μπορεί να προβλέψει. Η φύση τον έχει προορίσει να εκτελεί τις εργασίες με το σώμα του.⁵ Η φύση τον έχει διαμορφώσει ώστε να ζει με αυτόν τον τρόπο. Ο κύριος, λόγω των νοητικών του ικανοτήτων, είναι ο εξουσιάζων. Οι σχέσεις και των δύο ρυθμίζονται από τη φύση. Ο κύριος είναι προικισμένος με διάνοια, ενώ ο δούλος με σωματική δύναμη. Είναι ευδιάκριτη η ιεραρχία, όπως την παρουσιάζει ο Αριστοτέλης.

Η σχέση κυρίου-δούλου είναι λειτουργική και εργαλειακή. Η σχέση αυτή εξυπηρετεί το αμοιβαίο συμφέρον. Η φύση έχει δημιουργήσει τα πλάσματα και το καθένα από αυτά υπηρετεί ένα μόνο σκοπό.⁶ Ο δούλος οφείλει να υπηρετεί τον αφέντη του, γιατί μόνο έτσι μπορεί ο ίδιος να εξασφαλίσει την επιβίωσή (το ζην) του. Είναι μία από τις τρεις σχέσεις που αναπτύσσονται εντός του οίκου, που σκοπός είναι το ζην. Το ζην εξασφαλίζεται μέσα από τον οίκο και αποτελεί το πρώτο στάδιο στην πορεία απόκτησης της ευδαιμονίας (το ευ ζην), όπου είναι αντι-

⁴ Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, Βιβλίο Α (Αθήνα: Κάκτος, 1993), 51.

⁵ Αύγουστος Μπαγιονάς, *Ελευθερία και Δουλεία στον Αριστοτέλη* (Θεσσαλονίκη: Ζήτρος, 2003), 52.

⁶ Coleman, 390-391.

κείμενο ασχολίας του δεσπότη. Επομένως, η τέλεια οικογένεια αποτελείται από δούλους και ελεύθερους.

Προτού ξεκινήσει ο φιλόσοφος να παρουσιάζει τις απόψεις του στο ακροατήριο, ο ίδιος αποδοκιμάζει, μέσω της ηθικής του θεώρησης, την αντίληψη πως η δουλεία δεν είναι αποτέλεσμα ή συνέπεια της φυσικής τάξης των πραγμάτων, αλλά είναι ο νόμος που κατηγοριοποίησε τους ανθρώπους σε δούλους και ελεύθερους.

III. Σκιαγραφώντας τον υπηρέτη

Ο Αριστοτέλης δηλώνει:

«Όπως για κάθε συγκεκριμένη τέχνη είναι απαραίτητο να υπάρχουν τα κατάλληλα μέσα για την ολοκλήρωση του έργου, έτσι και στην τέχνη της διοίκησης του οίκου είναι απαραίτητα τα κατάλληλα μέσα. Από τα μέσα ετούτα, άλλα είναι άψυχα, άλλα έμψυχα... Στις τέχνες ο υπηρέτης θεωρείται είδος μέσου, έτσι και το κτήμα είναι μέσο ζωής, η κτήση πλούτου είναι κτήση πλήθους από μέσα και ο δούλος είναι έμψυχο κτήμα. Αλλά ο υπηρέτης είναι το σημαντικότερο απ' όλα τα μέσα».⁷

Η κάθε τέχνη πρέπει να αποβλέπει στην ολοκλήρωση του έργου που έχει αναλάβει. Προς εκπλήρωση του σκοπού ύπαρξης, η χρήση των κατάλληλων μέσων είναι απαραίτητη. Το έργο της τέχνης δεν μπορεί να βασιστεί στην καλή θέληση του υπευθύνου. Χρειάζεται κάποια μέσα. Τα μέσα διακρίνονται σε άψυχα και έμψυχα. Τα άψυχα μέσα είναι εργαλεία που κάνουν την εργασία ευκολότερη, ενώ τα έμψυχα είναι το ανθρώπινο δυναμικό.

Στην τέχνη της διοίκησης του οίκου, ο υπηρέτης είναι το έμψυχο μέρος που θα αναλάβει τις εργασίες. Ο Αριστοτέλης τον χαρακτηρίζει έμψυχο κτήμα, προσδίδοντάς του έναν αναγκαίο χαρακτήρα ύπαρξης, καθώς η μη ύπαρξη δούλου καθιστά ανέφικτη και δύσκολη μια αποτελεσματική και αποδοτική διαχείριση της τέχνης του οίκου. Ο χαρακτηρισμός του ως κτήμα έχει διττό χαρακτήρα. Από τη μία δηλώνει πως είναι απαραίτητη η οντότητά του (καθώς χωρίς αυτόν δεν μπορεί να εξασφαλιστεί το ζην), και από την άλλη η ουδετεροποίησή του υποδηλώνει πως δεν μπορεί να αποκτήσει ούτε αυτάρκεια ούτε ευδαιμονία ούτε ελευθερία. Έχει ανάγκη από την ύπαρξη μιας άλλης οντότητας ώστε να επέλθει η προσωπική του ευτυχία, που είναι ο δεσπότης του.

⁷ Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, 59-61.

⁸ Αυτόθι, 61.

Ο δούλος του οίκου είναι, όπως ακριβώς ο ναύκληρος για τον κυβερνήτη του, ένα είδος έμβιας ιδιοκτησίας, που επιτρέπει στον δεσπότη του να ζει. Όμως, δεν μπορεί να αποκτήσει την προσωπική του ευδαιμονία.

Έτσι, είναι άξιο αναφοράς:

«Ο δούλος εξυπηρετεί τις ανάγκες πράξης του αφέντη του. Το κτήμα νοείται όπως και το μέρος. Όπως το μέρος δεν είναι μόνο τμήμα του συνόλου, αλλά του ανήκει απόλυτα, έτσι και το κτήμα».⁸

Ο δούλος λειτουργεί προς όφελος του αφέντη του. Ο χαρακτηρισμός του ως κτήμα και η ταύτισή του με μέρος δείχνει πως δεν είναι μια αυτοτελή οντότητα. Το μέρος ανήκει στο σύνολο. Έτσι και ο δούλος δεν μπορεί να νοηθεί ξεχωριστά από τον αφέντη του. Άρα, δούλος είναι όποιος ανήκει σε άλλον άνθρωπο.

Αφού ο Αριστοτέλης κατέδειξε πως στην ουσία δούλος είναι μια υποδεέστερη μορφή ανθρώπου, αφού ανήκει σε έναν άλλον άνθρωπο, προκαλεί αντίφαση το γεγονός πως γράφει στη συνέχεια:

«αν και είναι άνθρωπος (εννοώντας τον δούλο) είναι κτήμα πράξης και κτήμα είναι ό,τι είναι εργαλείο, και ξέχωρο από τον ιδιοκτήτη».⁹

Στην πραγματικότητα, δεν υπάρχει αντίφαση, αλλά πρόκειται για ένα σωστά διατυπωμένο ισχυρισμό. Ο δεσπότης και ο δούλος έχουν αναπτύξει μια σχέση λειτουργική, η οποία αποβλέπει σε μια ενότητα ή αλλιώς οικοδομούν μεταξύ τους μια μορφή «συνεργασίας». Αυτή η ενότητα αποβλέπει σε ένα σκοπό και τα συμβαλλόμενα μέρη προσπαθούν να χτίσουν το «όλον». Η χρήση της φράσης ξέχωρο από τον ιδιοκτήτη υποδεικνύει την ξεχωριστή ύπαρξη της οντότητας του δούλου. Το κάθε μέρος έχει μια ξεχωριστή εργασία που πρέπει να εκτελέσει. Ο δούλος είναι κτήμα του αφεντικού του και η εργασία του περικλείεται στα του οίκου του αφέντη του. Είναι ένα εργαλείο (όπως το κάθε μέλος του ανθρώπινου σώματος που χρησιμοποιείται για έναν ιδιαίτερο σκοπό) πολύ χρήσιμο στην καθημερινή ζωή του δεσπότη.

⁸ Αυτόθι

⁹ Αυτόθι

IV. Εκ φύσεως δούλος

Ο Αριστοτέλης διευρύνει τον ορισμό του εκ φύσεως δούλου¹⁰ και δηλώνει πως:

«Εκ φύσεως δούλος είναι όποιος μπορεί να είναι κτήμα κάποιου άλλου (και γι' αυτό είναι κτήμα άλλου) και τέτοιος άνθρωπος είναι όποιος έχει όσο λογικό χρειάζεται μόνο για να έχει την αίσθηση, όχι όμως και τη νόηση».¹¹

Θεωρεί πως ο δούλος διαθέτει κάποιας μορφής λογική δύναμη. Η λογική δύναμη, όμως, που διαθέτει δεν είναι αρκετή. Ο φύσει δούλος είναι σε θέση να διακρίνει το λογικό και το μη λογικό, αλλά και να μπορεί να υπακούει στις επιταγές του λόγου του δεσπότη του ώστε να ολοκληρώσει τις εργασίες που η φύση τον έχει προορίσει να εκτελέσει. Άρα, ο εκ φύσεως δούλος είναι ένα έμψυχο κτήμα που διαθέτει μια ελάχιστη λογική δύναμη ικανή να υπακούει και να πειθαρχεί στα διατάγματα του αφέντη του. Ο δεσπότης είναι ανώτερο λογικό ον. Αυτή είναι η ελαττωματική φύσις του δούλου, η οποία, όμως, αναβαθμίζεται με τη συμμετοχή του στις πράξεις του δεσπότη του.

Ο Αριστοτέλης, αναφερόμενος στη φυσική τάξη των πραγμάτων, υποστηρίζει πως η φύση με ένα αρμονικό τρόπο έχει πλάσει το σώμα του κάθε ανθρώπου. Ο δούλος έχει ένα δυνατό σώμα, αφού το απαιτούν οι εργασίες του οίκου, ενώ ο ελεύθερος άνθρωπος έχει ένα σώμα άχρηστο για τέτοιου είδους εργασίες. Επομένως, το σώμα του κάθε ανθρώπου εξυπηρετεί τους σκοπούς της φύσης για τους οποίους τον έχει δημιουργήσει. Γι' αυτό, είναι δίκαιο και επωφελές ο καθένας να ασκεί την εργασία του, με βάση το σώμα με το οποίο έχει προικιστεί.

Έτσι, βγαίνει εύλογα το συμπέρασμα πως ο Αριστοτέλης θεωρεί άδικο και μη ηθικό να βρίσκεται σε κατάσταση δουλείας ο πνευματικά ισχυρός, αυτός που η φύση τον έχει προορίσει να διαθέτει *ισχυρόν βουλευτικόν*.¹²

Επαναλαμβάνει την άποψή του ο Αριστοτέλης πως:

«και είναι δίκαιο, αλλά και πρέπει, άλλος να υπακούει και άλλος να ασκεί την εξουσία, για την οποία γεννήθηκε, άρα και την εξουσία του κυρίου. Αλλά η κακή χρήση της εξουσία βλά-

¹⁰ Coleman, 387-400.

¹¹ Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, 65.

¹² *Ισχυρόν βουλευτικόν* είναι η ικανότητα σχηματισμού έλλογων κρίσεων (διάνοια) και είναι το έλλογο μέρος της ψυχής.

πτει και τους δύο».

Η δουλεία και η εξουσία εκφράζουν γνήσια δεδομένα της φύσης. Δεν είναι κοινωνικοί θεσμοί που προήλθαν από έναν ανώτατο ηγέτη. Απλά η φύση έχει ιεραρχήσει τα ανθρώπινα όντα και αυτή η ιεραρχία είναι προς όφελος όλων. Άλλοι έχουν χρέος να διοικήσουν σωστά την πόλη-κράτος, ενώ άλλοι να φέρουν εις πέρας τις χειρωνακτικές εργασίες.

Μέσα από το γνωμικό αυτό του Αριστοτέλη φαίνεται ξεκάθαρα πως ο δεσπότης είναι εκείνος που πρέπει να διοικεί σωστά. Οφείλει ο δεσπότης να εξουσιάζει με τρόπο σωστό. Ένας άσχημος τρόπος διαχείρισης της εξουσίας δεν κατευθύνεται προς όφελος του όλου.

V. Εξουσία του αφέντη

Ο Αριστοτέλης θεωρεί πως η εξουσία του κυρίου είναι διαφορετική απέναντι στον δούλο σε σχέση με την πολιτική. Συγκεκριμένα, θεωρεί πως η πολιτική είναι μια διάδραση ανάμεσα σε ελεύθερους και ίσους πολίτες. Η πολιτική ως δραστηριότητα δομείται γύρω από αυτές τις δύο έννοιες, ενώ η διοίκηση εντός του οίκου είναι μια μοναρχία.

Ο Αριστοτέλης πιστεύει ακόμη πως η ελευθερία και η ισότητα πρέπει να διαρρυθμίζουν την κοινωνική συνοχή. Ελεύθεροι και ίσοι πολίτες πρέπει να συζητούν δημόσια τα της πόλεως. Στη διοίκηση του οίκου η εξουσία πρέπει να ανάγεται στη μοναρχία.

Θεωρεί, επίσης, πως ο αφέντης πρέπει να είναι κάτοχος γνώσης. Αλλά αυτή η γνώση περιορίζεται αποκλειστικά στο πώς θα διατάζει τους δούλους και πώς θα τους χρησιμοποιεί. Ο ελεύθερος άνδρας είναι κυρίαρχος και όλοι μέσα στον οίκο του πρέπει να τον υπακούν.

Η συντήρηση του οίκου θεωρείται η εξασφάλιση του ζην. Ο οίκος είναι ένα όλον που δομείται από την εξουσιαστική, συζυγική και πατρική εξουσία. Ο άνδρας, ο οποίος έχει φθάσει στην ηθική του τελείωση (αυτάρκτης αρχηγός οίκου), πρέπει να γνωρίζει πως ο οίκος του πρέπει διατηρηθεί. Έτσι, επιλέγει έναν επιστάτη, ο οποίος θα διατάζει τους δούλους. Στην ουσία, μιλάμε για έναν μονάρχη εντός του οίκου, ο οποίος μεταβιβάζει την εξουσία του να διατάζει τους δούλους σε έναν τρίτο. Ο λόγος είναι προφανής. Ο δεσπότης πρέπει να διαθέτει ελεύθερο χρόνο ώστε να ασχοληθεί με την πολιτική και τη φιλοσοφία. Άρα, ο επιστάτης (που παίρνει την εξουσία του όταν απουσιάζει ο δεσπότης) είναι υπεύθυνος για το ζην των ανθρώπων, ενώ ο δεσπότης με τις πνευματικές ενασχολήσεις του (πολιτική, φιλοσοφία) θα επιδιώξει την ευδαιμονία, το ευ ζην, που είναι ένας στόχος που υπερβαίνει τη διοίκηση και την εξασφάλιση της αυτάρκειας του οίκου.

Άρα, η ζωή του είλωτα είναι συνυφασμένη με περιορισμένες εργασίες (γεωργικά και κτηνοτροφικά έργα), που βοηθούν τα άλλα μέλη του οίκου να ζήσουν. Η δραστηριότητά τους αυτή δίνει τη δυνατότητα στον αρχηγό του οίκου να συμμετάσχει στις πραγματικές ανθρώπινες λειτουργίες στο πλαίσιο της πόλης.

VI. Ο φύσει δούλος¹³ διαθέτει ηθικές αξίες;

Ο Αριστοτέλης αφού έβαλε τις βάσεις για την οντολογική θεώρηση και χρησιμότητα του δούλου, προχωράει στην ηθική του αξιολόγηση. Υπάρχουν αξίες σε ένα δούλο, σε έναν άνθρωπο που αποτελεί έμψυχο αντικείμενο ιδιοκτησίας και ασχολείται με τα του οίκου; Για να απαντήσει βάζει ένα ερώτημα:

«Για τους δούλους, θα μπορούσε κάποιος να απορήσει αν έχουν άλλη, σημαντικότερη αρετή του οργάνου και του υπηρέτη, όπως για παράδειγμα σωφροσύνη και ανδρεία και δικαιοσύνη και άλλες παρόμοιες, ή δεν υπάρχει καμία άλλη εκτός από τη σωματική εργασία (η απορία γεννιέται αναφορικά και με τις δύο εκδοχές. Αν ναι, τότε σε τι διαφέρουν οι δούλοι από τους ελεύθερους; Αν όχι, αυτό θα ήταν άτοπο, αφού και άνθρωποι είναι και λογικό διαθέτουν)».¹⁴

Ο Σπαγειρίτης φιλόσοφος διερωτάται εάν ο δούλος χαρακτηρίζεται από αρετές¹⁵, όπως η σωφροσύνη, η ανδρεία και η δικαιοσύνη. Είναι αρετές που μπορεί να τις αποκτήσει ο εξουσιάζων; Οι δούλοι μπορούν να τις αποκτήσουν;

Αυτό είναι ένα ερώτημα. Γιατί εάν ο φιλόσοφος απαντήσει πως οι δούλοι είναι σε θέση να αποκτούν τέτοιου είδους αρετές, θα πρέπει να εξηγήσει ποια είναι η ειδοποιός διαφορά ανάμεσα σε δούλο και εξουσι-

¹³ Δημήτριος Παπαδής, «Το Πρόβλημα του Φύσει Δούλου στα Πολιτικά του Αριστοτέλη», *Δευκαλίων* 19, no. 2 (2001): 173-202, 175.

¹⁴ Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, 97.

¹⁵ Ο Αριστοτέλης στα *Ηθικά Νικομάχεια*, αναφέρει: «Διττής δὴ τῆς ἀρετῆς οὐσης, τῆς μὲν διανοητικῆς τῆς δὲ ἠθικῆς, ἡ μὲν διανοητικὴ τὸ πλεῖον ἐκ διδασκαλίας ἔχει καὶ τὴν γένεσιν καὶ τὴν αὐξήσιν, διόπερ ἐμπειρίας δεῖται καὶ χρόνου, ἡ δ' ἠθικὴ ἐξ ἔθους περιγίνεται, ὅθεν καὶ τὸ νόμοι ἐσχηκε μικρὸν παρεκκλίνον ἀπὸ τοῦ ἔθους. ἐξ οὗ καὶ δῆλον ὅτι οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται». Οι αρετές στον Αριστοτέλη διακρίνονται σε ηθικές και διανοητικές. Των διανοητικών αρετῶν το κύριο γνώρισμα είναι ότι τὸ πλεῖον ἐκ διδασκαλίας ἔχουσι καὶ τὴν γένεσιν καὶ τὴν αὐξήσιν (= αναπτύσσονται μέσω της διδασκαλίας που παρέχεται στο άτομο) και επομένως η απόκτησή τους προϋποθέτει ἐμπειρίαν καὶ χρόνον. Σε ἀντίθεση με αὐτές οι ηθικές αρετές περιγίνονται ἐξ ἔθους (= εἶναι ἀποτέλεσμα εθισμού, συνήθειας): εἶναι φανερό ὅτι στην περίπτωση αὐτῆ το βάρος πέφτει κατὰ κύριο λόγο στο ἴδιο το ἄτομο που ἐνδιαιρέται για τὴν ἀπόκτηση αὐτῶν των ἀρετῶν, ἀφοῦ -σε τελευταία ἀνάλυση- αὐτὴ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ δική του ἀδιάκοπη ἀσκήση. Ο Αριστοτέλης στα *Πολιτικά* θεωρεῖ πῶς ο δούλος πρέπει να ἔχει τὸση ἀρετὴ ὥστε να μὴ τον ἀποσπᾶ ἀπὸ τὴν κατάσταση αὐτῆ οὔτε ἡ ἀκολασία οὔτε ἡ δειλία. Γι' αὐτὸ θεωρεῖ πῶς εἶναι ἀπαραίτητο καὶ ἀναγκαῖο, ὁ κύριος να νοθετεῖ τὸ δούλο. Ο δούλος χρειάζεται νοθεσία καὶ ὁ κύριος οφείλει να του τὴν παρέχει. Ἡ νοθεσία ἔχει τὴ μορφή διδασκαλίας, Γι' αὐτὸ καὶ θεωρεῖ λαμβανόμενη τὴν ἀντίληψη πῶς ὁ δούλος πρέπει να καθοδηγείται αποκλειστικὰ με ἐντολές.

άζοντα. Αφού μας παρείχε την οντολογική ταυτότητα του κάθε μέλους του οίκου, είναι σκόπιμο να αναφερθεί στην ηθική ταυτότητα του καθενός, σε περίπτωση που υπάρξει αποδοχή της άποψης πως ο δούλος διαθέτει ηθικά στοιχεία που τον διαφοροποιούν από τα υπόλοιπα ζώα.

Ο Αριστοτέλης απαντάει καταφατικά. Ο δούλος έχει ενσωματωμένες ηθικές αξίες. Στην τελευταία πρόταση, ουσιαστικά, θεωρεί πως οι δούλοι είναι ανθρώπινα πλάσματα και διαθέτουν λογικό¹⁶ (ελάχιστο). Εάν δε διέθεταν λογική, δε θα μπορούσαν να υπακούσουν στις διαταγές του αρχηγού τους. Άρα, είναι άτοπη η συζήτηση που παρουσιάζει τον δούλο να μη διαθέτει ηθικές αξίες.

Και ο εξουσιάζων και ο δούλος διαθέτουν αρετές, αλλά οι αρετές τούτες διαφέρουν, όπως διαφέρουν τα είδη που από τη φύση είναι προορισμένα να εξουσιάζουν.

Από την αρχή στα Πολιτικά ο Αριστοτέλης διέκρινε πως η φύση έχει ιεραρχήσει τα ανθρώπινα πλάσματα. Η ιεράρχηση είναι αναπόφευκτη και είναι προς το κοινό τους συμφέρον. Το ίδιο συμβαίνει στην ψυχή του κάθε ανθρώπου. Η ψυχή έχει δύο μέρη¹⁷, το ένα προστάζει (έλλογο) και το άλλο εξουσιάζεται (άλογο μέρος). Το εξουσιαζόμενο μέρος πρέπει να υπακούει στο εξουσιάζον μέρος της ψυχής. Έτσι, η ψυχή χαρακτηρίζεται από ισορροπία.

Ο Αριστοτέλης βάζει εν συνεχεία το κριτήριο της αρετής της θέλησης και αξιολογεί τα μέλη του οίκου. Είναι το «βουλευτικόν». Ο δούλος στερείται παντελώς την αρετή αυτή, η γυναίκα την έχει σε ένα ατελή βαθμό και το παιδί είναι ένας δυνάμει φορέας της.

Ο φιλόσοφος αναφέρει παρακάτω:

«Ομοίως, το ίδιο πρέπει να δεχθούμε και για τις ηθικές αρετές¹⁸, ότι δηλαδή τις διαθέτουν όλοι, όχι όμως με τον ίδιο τρόπο, αλλά όσο χρειάζεται για καθενός τον προορισμό».¹⁹

Ο φύσει δούλος, επομένως, είναι φορέας ηθικών αρετών στον βαθμό που μπορεί ο ίδιος να εκπληρώνει με ικανοποιητικό τρόπο το έργο που του έχει αναθέσει ο αρχηγός του οίκου. Δηλαδή, οι ηθικές αρετές που διαθέτει (δοσμένες από τη φύση) αποσκοπούν στην εκπλήρωση

¹⁶ Η γυναίκα και το παιδί έχουν δυνάμει βουλευτική ικανότητα. Η τοποθέτηση του δούλου δίπλα στη γυναίκα και το παιδί προοικονομεί την αναγνώριση της ανθρώπινης ιδιότητας του εξουσιαζόμενου.

¹⁷ Στο άλογο μέρος της ψυχής ανήκουν: α) το φυτικόν ή θρεπτικόν, (ικανότητα θρέψης που μπορεί να εμφανιστεί με τρόπο αυτόνομο), β) το αισθητικόν, (η ικανότητα συνείδησης αντικειμένων) γ) το όρεκτικόν (ικανότητα προσανατολισμού προς τα αντικείμενα). Ο Αριστοτέλης θεωρεί πως παρ' όλο που το όρεκτικόν ανήκει στο άλογο μέρος της ψυχής, εντούτοις μετέχει του Λόγου. Στο έλλογο εντοπίζεται το διανοητικόν, που είναι η ικανότητα εκείνη που ξεχωρίζει ανθρώπους από τα ζώα.

¹⁸ Οι ηθικές αρετές στον Αριστοτέλη συνιστούν ένα αποτέλεσμα συνεργασίας μεταξύ του όρεκτικού μέρους της ψυχής (είναι άλογο και κατευθύνει το άτομο σε επιθυμίες) και του διανοητικού (ικανότητα σχηματισμού έλλογων κρίσεων).

¹⁹ Αριστοτέλης, Πολιτικά, 99.

του έργου.

Ο υπηρέτης δεν μπορεί να γίνει κάτοχος άλλων ηθικών αρετών πέραν της εγκράτειας και της ανδρείας. Συγκεκριμένα, θεωρεί πως η ακολασία και η δειλία είναι δύο βασικές αιτίες που μπορούν να απομακρύνουν τον υπηρέτη από το τέλος του έργου του. Έτσι, ένας υπηρέτης πρέπει να είναι εξοπλισμένος με ανδρεία και να μπορεί να αυτοπειθαρχείται.

VII. Επίλογος

Ο Αριστοτέλης μέσα από τη θέση που εκφράζει για τη δουλεία στα Πολιτικά έρχεται να αντιπαλέψει τη σοφιστική αντίληψη που υποστηρίζει πως η ανισότητα ανάμεσα στον δούλο και στον ελεύθερο βασίζεται στον νόμο. Παράλληλα, προσπαθεί να δικαιολογήσει την ιστορική πραγματικότητα έτσι όπως αντανακλάται μπροστά του.

Ο Αριστοτέλης, όμως, θεωρεί πως η δουλεία είναι ένα φαινόμενο που ανάγεται στην ικανότητα της φύσης να καθορίζει και να διακρίνει τα ανθρώπινα πλάσματα. Η φύση έχει δημιουργήσει μια ιεραρχία ορθολογικά δομημένη και αναγκαία. Ο δούλος εκλαμβάνεται ως ένας αναγκαίος όρος αναπαραγωγής της ίδιας της πολιτικής σχέσης.

Ο δούλος ανήκει στο πεδίο της παραγωγής. Ο κύριος ή αλλιώς ο δεσπότης δεν παράγει, αλλά πράττει. Ο κύριος ανήκει στο πεδίο της ελευθερίας, δηλαδή τον ενδιαφέρει η άσκηση της πολιτικής και της φιλοσοφίας. Και οι δύο αυτές δραστηριότητες είναι τα μέσα για την εξασφάλιση της προσωπικής και συλλογικής ευδαιμονίας, μιας έννοιας που απασχόλησε την ηθική φιλοσοφία της αρχαιότητας.

Ο δούλος ανήκει στον ιδιωτικό βίο του οίκου και διαθέτει αρετές. Ο δούλος δεν στερείται εντελώς λογικών δυνάμεων, απλά αυτές είναι ασθενικές. Ο δούλος μπορεί μόνο να φέρει εις πέρας τις διαταγές του κυρίου του. Δε μπορεί να παίρνει, όμως, πρωτοβουλίες και να προγραμματίζει μακροπρόθεσμα το μέλλον του. Το μέλλον του επαφίεται στον κύριο του, καθόσον αυτός έχει την ικανότητα να διοικεί, να εξουσιάζει και να προνοεί.

Ο κύριος επωμίζεται το καθήκον να νουθετεί τους δούλους (επειδή αυτοί δεν έχουν το βουλευτικόν) και δεν σκιαγραφείται ως τύραννος που δίνει διαταγές ακατάπαυστα στους δούλους, περιφρονώντας τους. Η διδασκαλία του δούλου από τον κύριό του είναι δείγμα της αναγνώρισης του φιλοσόφου πως ο δούλος διαθέτει αξιοπρέπεια.

Ακόμη, ο Αριστοτέλης θεωρώντας τους δούλους ανθρώπινα πλάσματα διατείνεται πως είναι ικανοί να αναπτύξουν την αρετή, αλλά αυτή η αρετή θα πρέπει να είναι τόση ώστε να τους απομακρύνει από

την ακολασία και την ανανδρεία.

Συγκεκριμένα, ο Σταγειρίτης φιλόσοφος πιστεύει πως ο κύριος οφείλει να διδάσκει στους δούλους την συνήθεια να αυτοπειθαρχούνται και να είναι πρόθυμοι να εκτελούν τις διαταγές του.

Ο δούλος δεν είναι ένα θεωρητικό κατασκεύασμα του Αριστοτέλη, αλλά μια φυσική πραγματικότητα. Ο θεωρητικός στοχασμός πάνω στη διάκριση ελεύθερου-δούλου, αλλά και στο καθήκον του δούλου ως μέλος του οίκου, χαρακτηρίζονται από τελολογική νομοτέλεια.²⁰ Είναι μια δίκαιη ανισότητα. Η ανισότητα κατάγεται από τα οντολογικά κριτήρια της φύσης, που διαμορφώνουν κοινωνικές, ηθικές και πολιτικές προεκτάσεις.

Αναφορές

Austin, M. M, και P. Vidal-Naquet. *Οικονομία και Κοινωνία στην Αρχαία Ελλάδα*. Μετάφραση Τάσος Κουκουλιός. Αθήνα: Δαίδαλος-Ι. Ζαχαρόπουλος, 1998.

Coleman, J. *Ιστορία της Πολιτικής Σκέψης*. Μετάφραση Γ. Χρηστίδης. Αθήνα: Κριτική, 2004.

Αριστοτέλης. *Ηθικά Νικομάχεια*. Αθήνα: Κάκτος, 1993.

Αριστοτέλης. *Πολιτικά*. Αθήνα: Κάκτος, 1993.

Κουφοπούλου, Π. «Η κατ' Αριστοτέλη Πολιτική Ισότητα και Δικαιοσύνη και τα Προβλήματα της Σύγχρονης Κοινωνίας». Στο *Πρακτικά Γ' Διεθνούς Συνεδρίου Αριστοτελικής Φιλοσοφίας*. Αθήνα: Εταιρεία Αριστοτελικών Μελετών Το Λύκειον, 2000.

Μπαγιονάς, Αύγουστος. *Ελευθερία και Δουλεία στον Αριστοτέλη*. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος, 2003.

Παπά, Ειρήνη. «Η Θεωρία του Αριστοτέλη για τον Θεσμό της Δουλείας». Στο *Αριστοτέλης: Αφιέρωμα στον J. P. Anton (Πενήντα Τρεις Ομόκεντρες Μελέτες)*, επιμέλεια Δημήτριος Ανδριόπουλος. Θεσσαλονίκη, 2003.

Παπαδής, Δημήτριος. «Το Πρόβλημα του Φύσει Δούλου στα Πολιτικά του Αριστοτέλη». *Δευκαλίων* 19, no. 2 (2001): 173-202.

²⁰ Ειρήνη Παπά, «Η Θεωρία του Αριστοτέλη για τον Θεσμό της Δουλείας». Στο *Αριστοτέλης: Αφιέρωμα στον J. P. Anton (Πενήντα Τρεις Ομόκεντρες Μελέτες)*, επιμέλεια Δημήτριος Ανδριόπουλος. Θεσσαλονίκη, 2003, 365

